

О. М. Грибіненко, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет», hrybinenko.o.m@nmu.one

У статті розглядаються проблеми соціально-відповідальної реструктуризації вугільних підприємств з позиції їх участі у вирішенні суспільно значимих завдань на регіональному та загальнонаціональному рівнях. Увагу акцентовано на питаннях приватизації вугільних шахт України з точки зору досягнення економічної безпеки держави.

Ключові слова: соціальна відповідальність, реструктуризація вугільних шахт, приватизація, вугільні шахти, стратегія.

Постановка проблеми. Розвиток економіки України і створення інституту приватної власності вимагає пошуку нових форм і методів удосконалення соціальної політики вугільних компаній, підвищення ефективності їх партнерської взаємодії з персоналом, державними і муніципальними органами влади, а також з населенням і громадськими організаціями вуглепромислових територій.

Це позначається на особливостях приватизації підприємств вугільної галузі, розвиток якої останнім часом розглядається як один із засобів забезпечення енергетичної безпеки держави. Крім того, перехід вугільних підприємств у приватну власність сприятиме поліпшенню фінансово-економічного стану шахт, а також підвищенню конкурентоспроможності вугілля як товарної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Слід зауважити, що всі ці позитивні наслідки реструктуризації вугледобувних підприємств будуть мати місце лише за умови формування системи соціальної відповідальності. Саме тому проблеми розвитку корпоративної соціальної відповідальності вугільних підприємств стають особливо актуальними для наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для забезпечення стійкого розвитку соціальна відповідальність підприємств має велике значення, не менше ніж розвиток інфраструктури регіону, впровадження інноваційних проектів.

Різні аспекти формування та розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Украї-

ні розглядаються у працях А. М. Колота [1], Е. М. Лібанової [2], В. М. Шаповал [3] та ін. Якісне дослідження методів впровадження соціальної відповідальності бізнесу в здійснили Бегма Ю. К., Вінніков О. Ю., Редько О. І. [4].

Основне місце в економічній незалежності та стабілізації економіки займає вугільна промисловість, тому від стану вугільної галузі, її оздоровленні та розвитку залежить енергетичної безпеки держави. Питання реструктуризації вугільної промисловості розглядалися в роботах О. І. Амоши [5], А. В. Бардася [6], О. Г. Вагонової [7] та інших. Водночас поєднання корпоративної соціальної відповідальності і реструктуризації вугільних підприємств залишається все ще не повністю охопленим у дослідженнях науковців.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є доведення необхідності та можливості використання принципів соціальної відповідальності бізнесу як важливого й ефективного інструмента управління вугільними підприємствами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки у зв'язку з економічною і політичною ситуацією в країні, українських компанії переглядають свої погляди на відповідальність перед суспільством. Сьогодні існує інтерес компаній до вироблення продуманої політики корпоративної соціальної відповідальності, створенню цілісної стратегії участі в житті суспільства.

Доведено і підтверджується практикою, що для забезпечення стійкого розвитку

соціальна відповідальність бізнес-організацій має велике значення. Сучасна організація є органічною частиною складної, взаємозв'язаної, взаємозалежної сукупності інститутів. Останні справляють значний вплив на організацію, виступаючи в ролі споживачів, постачальників, органів влади, посередників, арбітрів тощо. У цій непростій мережі відносин переплетені економічні, соціальні, екологічні, політичні інтереси, мотиви і прагнення.

Інститути (партнери), які оточують бізнес-організацію, як і її працівники, очікують від неї не лише економічно відповідальних дій, а й участі у розв'язанні соціальних, екологічних та інших проблем. Суспільство в цілому зацікавлене в тому, щоб кожна бізнес-структура набула статусу організації, орієнтованої на стійкий розвиток. Як наука, так і практика переконують, що на стійкий розвиток можуть розраховувати лише організації, які здатні і готові до виконання своїх морально-духовних обов'язків і правових норм в економічній, соціальній, екологічній та інших сферах, життєво важливих для розвитку економіки і суспільства [8].

Корпоративна соціальна відповідальність набуває в Україні досить великого поширення. Більшість успішних українських підприємств уже активно займаються питаннями її розвитку, а саме впровадженням соціальних та екологічних проектів. Відповідно до результатів дослідження, виконаного Центром розвитку КСВ, до першої десятки за індексом прозорості потрапили: ДТЕК (80% прозорості), Метінвест (73%), Оболонь (70%), АрселорМіттал Кривий Ріг (61%), Систем Кепітал Менеджмент (59,5%), Київстар (58,5%), Інтерпайп (53%), Ернст енд Янг Україна (52,5%), МЕТРО Кеш енд Керрі Україна (52%), Галнафтогаз (51,5%) [9].

Головна проблема вугільної промисловості полягає у відсутності інвестицій і комерційних принципів роботи вугільних шахт. За таких умов тільки реструктуризація та впровадження принципу самостійного управління власними ресурсами можуть забезпечити стабілізацію та розвиток підприємств галузі. Метою реструктуризації вугільних підприємств є підвищення ефективності виробництва, збільшення обсягу випус-

ку конкурентоспроможної продукції, фінансового оздоровлення. Інвестиційна привабливість енергетичного сектору України залишатиметься низькою, якщо не буде вжито комплексу заходів, спрямованих на заохочення інвестування грошових засобів, запобігання відпливу капіталів через оптимізаційні офшорні схеми.

Динаміка розвитку вугільної галузі залежатиме від успішності відновлення функціонування вугільних підприємств на основі модернізації технологічного обладнання, динаміки розвитку подій у східному регіоні та кардинального реформування взаємовідносин на ринку вугільної продукції. Основним завданням у цьому секторі є переведення вугільної галузі на бездотаційний і самокупний режим діяльності.

Структура шахтного фонду державних вугледобувних підприємств свідчить про старіння основних фондів (40% усіх шахт експлуатуються понад 70 років), також слід відзначити суттєве відставання темпів реконструкції і технічного переозброєння шахт, наявність застарілих технологій та скорочення наукового потенціалу галузі за відсутності рішучих реформ. Обсяг видобутку у 2013–2015 рр. скоротився на ~50% (в т.ч. антрацит на ~90%). Україна перестала бути експортером вугілля та імпортувала 7 млн. т вугілля (мав місце імпорт з Росії, ПАР та ~9.4 млн. т поставок вірогідно з НКТ) [10].

Передбачається, що надалі вугільна галузь повністю функціонуватиме в рамках ринкових відносин, а держава не буде регулювати та дотувати діяльність вугільних підприємств. Реформування галузі створить базу для залучення приватних інвестицій у її розвиток, збереження її ролі у забезпеченні енергетичної безпеки держави.

Протягом останніх 10 років багато говорилося про реструктуризацію вугільних підприємств та вдосконалення управління галуззю. Однак все це залишилося на рівні благих побажань. Іншими словами, практика реформування попередніх років дала підстави говорити про особливості роздержавлення у вугільній галузі в широкому розумінні цього процесу, виходячи з різних господарських форм підвищення ефективності використання державного майна. Це зумовлює необхідність приватизації підприємств галу-

зі як можливість оптимізувати державну підтримку для подальшого розвитку вугледобувних підприємств і створити сприятливі умови для залучення недержавних інвестицій.

Зараз державними органами розроблено ряд нових принципових положень щодо реструктуризації вугледобувних підприємств і функціонування ринку вугілля, мета яких полягає у створенні умов для своєчасного відтворення виробничих потужностей і забезпечення рентабельної діяльності вугільних шахт. Інституціональні перетворення шляхом зміни форм власності сприятимуть не тільки підвищенню ефективності діяльності вугледобувних підприємств, але і розв'язанню соціально-економічних проблем розвитку економіки України.

Так в проєкті Національної енергетичної стратегії України на період 2017–2035 роки передбачено три етапи реформування вугільної промисловості України.

Перший етап – модернізації та реформування (2017–2020) передбачає втілення програми реформування галузі, в т.ч. державних вугільних шахт: ліквідація/консервація 30 державних шахт; перекваліфікація 40 тис. шахтарів, залучення їх до інфраструктурних проєктів; перехід до самоокупності видобутку вугілля та скорочення до 2020 р. державної підтримки тільки на забезпечення технологічно та екологічно безпечного стану вугільних підприємств; завершення приватизації життєздатних підприємств галузі.

Вирішення зазначених нагальних завдань дозволить сформувати нову систему взаємовідносин між постачальниками та споживачами енергетичних послуг, чітко визначити відповідальність суб'єктів взаємовідносин в енергетичному секторі, їх можливості та інструменти залучення інвестицій. Одночасно це підвищить відповідальність власників об'єктів енергетики за ефективність їх діяльності та зацікавленість суб'єктів господарювання та органів влади у підвищенні енергоефективності, відкриє можливості для інноваційного розвитку енергетичного сектору.

Другий етап – інтеграції та корпоративного розвитку (2021–2025). Завданнями якого є реформування системи управління в

енергетичному секторі та запровадження системи фінансово-економічного регулювання енергетики відповідно до ринкових моделей, а також підвищення корпоративної культури суб'єктів господарювання та їх спроможності використовувати доступні інструменти внутрішнього та зовнішнього ринку капіталу та ресурсів енергетичного ринку України. Має відбутися суттєве вдосконалення законодавчої бази забезпечення енергетичної безпеки держави в умовах лібералізованих енергетичних ринків, зокрема в частині використання доступних ресурсів в умовах кризових ситуацій в енергетичному секторі.

Завершення програми реформування галузі, в т.ч. державних вугільних шахт (другий етап): ліквідація/консервація 17 державних шахт; перекваліфікація 14 тис. шахтарів, залучення їх до інфраструктурних проєктів; забезпечення споживачів власною вугільною продукцією у обсязі не менше 80% ринку.

Вирішення завдань цього етапу сформує основу забезпечення сталого інноваційного розвитку енергетичного сектору в умовах конкурентних відносин. Підвищення якості корпоративної культури суб'єктів господарювання відкриє шлях до реалізації масштабних інноваційних проєктів розвитку галузей енергетичного сектору, забезпечить сталість розвитку енергетичних компаній.

Третій етап – інноваційного оновлення (2026–2035 рр.). Завданнями цього етапу є забезпечення безпеки енергопостачання та розвиток енергетичної інфраструктури з врахуванням вимог захисту довкілля та забезпечення сталого розвитку. Передбачається формування системи державної підтримки науково-технологічного та інноваційного розвитку енергетичного сектору України, розширення активності та спроможності національних компаній на світових енергетичних ринках, інноваційне оновлення основних фондів енергетичного сектору України з використанням можливостей міжнародної інтеграції.

Виконання завдань даного етапу забезпечить інноваційне оновлення галузей енергетичного сектору та сформує засади його сталого розвитку на довгострокову перспективу. Буде сформовано нову систему

відносин між державою та суб'єктами господарювання, що забезпечить інституційну основу залучення суб'єктів господарювання до завдань забезпечення енергетичної безпеки держави та підтримки національних компаній в умовах конкурентної боротьби на зовнішніх ринках.

Таким чином, на нинішньому етапі стану економіки Україна формує мету приватизації підприємств галузі як створення передумов для розвитку вугільної промисловості та забезпечення на цій основі енергетичної безпеки держави. Паралельно стане можливим підвищення конкурентоспроможності вугілля як товарної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках і поліпшення фінансово-економічного стану вугледобувних підприємств [11].

Дуже важливим аспектом роздержавлення галузі є забезпечення надійного і безпечного функціонування роздержавлених вугледобувних підприємств, дотримання норм екологічної безпеки, а також створення соціальних гарантій участі працівників вугледобувних підприємств у процесі роздержавлення та усунення умов для корупційних проявів у процесі змін форми власності вугледобувних підприємств.

Очевидно, що приватизація шахт повинна здійснюватися після прийняття відповідного Закону, дія якого поширюється на правовідносини, що виникають в процесі реформування відносин власності вугледобувних підприємств. При цьому роздержавлення підприємств вугільної промисловості здійснюється відповідно до інших нормативно-правових актів з питань приватизації, оренди, концесії та корпоратизації з урахуванням низки особливостей. Головними з цих особливостей є забезпечення функціонування роздержавлених шахт у безпечному стані та дотриманні норм екологічної безпеки та за умови забезпечення соціальної захищеності працівників шахт.

Важливою стороною приватизації вугільних підприємств є визначення об'єктів приватизації. Ними можуть бути цілісні майнові комплекси вугледобувних підприємств; цілісні майнові комплекси шахт, розрізів; вибої, гірничі виробки. Крім того, це можуть бути акції, що належать державі у статутних фондах господарських товариств,

створених у процесі корпоратизації державних вугледобувних підприємств; гірничі відводи; окремо визначене майно вугледобувних підприємств. При цьому суб'єктами роздержавлення є державні органи приватизації, уповноважений орган управління, інвестори.

Таким чином, роздержавлення об'єктів здійснюється такими способами: корпоратизація вугледобувних підприємств; продаж цілісних майнових комплексів та пакетів акцій вугледобувних підприємств; передача окремо визначеного майна вугледобувних підприємств у комунальну власність; передача об'єкта в оренду; передача в концесію; передача вугледобувних підприємств в управління. За результатами паспортизації уповноважений орган управління визначає: орієнтовний розмір, терміни внесення і напрями інвестицій; економічне обґрунтування доцільності та обсяги надання державної підтримки вугледобувному підприємству, зокрема, через фінансування з державного бюджету, здешевлення кредитів на капіталовкладення і часткове покриття витрат із собівартості продукції в розмірах 100, 50 і 25% протягом перших трьох років експлуатації роздержавленої шахти.

Розглянемо деякі аспекти приватизації вугільних шахт Україні щодо економічної безпеки держави.

Кожна держава прагне зберегти економічну і, зокрема, енергетичну безпеку. Саме виходячи з цього, в Україні серед багатьох індикаторів національної економічної безпеки важливе місце надається ступеню забезпеченості країни основними природними ресурсами і, зокрема, енергоносіями. Це обумовлено, перш за все, обмеженістю природних ресурсів взагалі і різним ступенем забезпеченості ними окремих держав світового співтовариства. Внаслідок цього виникає потенційна загроза постійного посилення економічної та політичної боротьби за користування цими ресурсами [12].

На світовому конкурентному ринку паливних ресурсів, вугілля впевнено посідає перше місце за обсягом використання. Такий стан обумовлено, головним чином, низькими цінами на нього (порівняно з цінами на нафту і природний газ), але суттєвий вплив мають також стабільність цін на

вугілля, його великі поклади, можливість постачання імпорту з багатьох стабільних джерел. Останні властивості забезпечують надійне функціонування об'єктів енергетики та інших споживачів, які використовують вугілля енергоносії.

Не можна не враховувати також той фактор, що скорочення власного видобутку палива і збільшення його імпорту погіршують соціальну ситуацію, зменшують кількість робочих місць, збільшують безробіття і відповідні соціальні витрати, тобто погіршують загальний соціально-економічний стан країни. Жодна країна світу, за винятком України, не будує свою енергетичну стратегію на імпортованому паливі ігноруючи власні енергоносії. Тільки в Україні існує така ситуація, коли обсяги споживання природного газу (який переважно імпортується) в 1,7 рази більше обсягів споживання вугілля (переважно власного видобутку). Як наслідок, частина дорогого природного газу в ПЕБ Україні вдвічі більше його частини в світовому ПЕБ (45,5 і 22,8% відповідно) [13].

Економічні розрахунки, виконані на основі порівняння повних витрат за альтернативними варіантами енергозабезпечення країни переконливо показують, що в Україні підвищення рівня енергетичної безпеки за рахунок збільшення обсягів видобутку власного вугілля не суперечить принципу економічної доцільності. Головною причиною повільного реформування відносин власності вугледобувних підприємств є їх інвестиційна непривабливість.

Сьогодні офіційно визнана доцільність приватизації шахтного фонду державної власності в Україні, як основного напрямку збереження потенціалу галузі та підвищення рівня енергетичної безпеки України. Серед головних цілей приватизації – вдосконалення ціноутворення на вугільну продукцію, оскільки ні ціни на вугілля, ні система державної фінансової підтримки підприємств вугільної галузі не стимулюють підприємства до оптимізації виробничих витрат та збільшення обсягів видобутку. Практично кожна окрема шахта не має достатнього економічного потенціалу для розширеного відтворення виробництва. Все це – наслідок головної фінансової проблеми шахт: хро-

нічної нестачі власних коштів, обмеженості державної підтримки та відсутності системи залучення недержавних інвестицій.

Цей напрям стає ще більш переконливим, якщо врахувати наявність значних внутрішніх резервів підвищення ефективності роботи вугледобувних підприємств і потенційних можливостей збільшення рівня їх самодостатності без залучення значних обсягів інвестицій.

За підрахунками, якщо для держави інвестування розвитку вугледобувних підприємств є цілком виправданим як з точки зору інтересів економіки, так і з точки зору забезпечення енергетичної безпеки, то для інших інвесторів об'єкти вугільної промисловості (як більшість діючих вугільних шахт, так і будівництво з подальшою експлуатацією нових потужних шахт) є непривабливими. Поки основним реальним інвестором розвитку вугільної галузі залишається тільки державний бюджет, а перспективи розвитку галузі будуть обмежуватися реальними інвестиційними можливостями держбюджету

Перш за все, це збільшення обсягів видобутку вугілля за рахунок підвищення рівня використання виробничих потужностей.

За умови приватизації вугільних шахт одним з основних напрямів підвищення ефективності вугільної галузі буде збільшення концентрації гірничих робіт з використанням добувної техніки нового технічного рівня, яка створена та успішно функціонує в Україні. Заводи вугільного машинобудування за останні 10 років налагодили випуск гірничо-прохідницького обладнання, яке за всіма параметрами не поступається кращим світовим аналогам. В Україні розроблені і впроваджені надійні засоби кріплення гірничих виробок, такі як анкерні системи, комбіноване кріплення тощо.

Варто підкреслити ще один аспект енергетичної безпеки країни. Він стосується проблеми закриття збиткових шахт. Закриття шахти – це складний, дорогий процес з важкими соціальними наслідками. У той же час не підлягає сумніву, що існують певні економічні межі доцільності роботи шахти.

Раніше за основний критерій оцінки перспективності діючих шахт брали залиш-

кові промислові запаси вугілля – тим самим закладалися пріоритети інтересів енергетичної безпеки країни та раціонального використання ресурсів природного палива.

Вихід з цієї суперечності повинен бути таким: шахта повинна бути поставлена в умови виживання і працювати стільки часу, скільки вона спроможна мобілізувати свої внутрішні ресурси, щоб випускати конкурентоспроможну продукцію, хоча б на внутрішньому ринку. Коли мова йде про політику виживання, цей процес повинен йти з двох сторін: держава надає шахті деяку допомогу на певному відрізку часу, наприклад, погашає її борги, в тому числі і по заробітній платі, але за умови, що шахта покращує економічні результати своєї роботи і надалі не отримує дотацій.

Ситуація, що склалася у вугільній промисловості України і, насамперед, та, що пов'язана з подоланням дефіциту інвестиційних ресурсів для забезпечення необхідного рівня підтримки і розвитку виробництва, висуває на перший план проблему зміни форм власності, іншими словами, приватизацію шахт.

Висновки. Реструктуризація вугледобувних підприємств як система організаційно-економічних, правових, технічних заходів повинна базуватися на соціально відповідальних принципах, згідно з якими її виконавці зобов'язані відповідати за екологічні, соціальні, економічні наслідки для суспільства. Дійсно, на вугледобувних підприємствах виникає необхідність усвідомлення того, що соціальна відповідальність – це відповідальність за свої рішення і діяльність (у т.ч. реструктуризацію).

Література.

1. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: моногр. / за ред. А. М. Колота. – К.: КНЕУ, 2012. – 501 с.

2. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки: [колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової]. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.

3. Шаповал В. М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою: моногр. / В. М. Шаповал. – Дніпропетровськ: ДВНЗ «НГУ», 2011. – 357 с.

4. Бегма Ю. К. Якісне дослідження методів впровадження соціальної відповідальності бізнесу в Україні / Ю. К. Бегма, О. Ю. Вінніков, О. І. Редько. – К.: 2006. – 136 с.

5. Амоша О. І. Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України: наукова доповідь / О. І. Амоша, Л. Л. Стариченко, Д. Ю. Череватський; НАН України, Ін-т економіки пром-ті. – Донецьк, 2013. – 44 с.

6. Бардась А. В. Принципи екологічної паспортизації вугледобувних підприємств України в умовах реструктуризації галузі / А. В. Бардась. – Д.: Національний гірничий університет, 2010. – 400 с.

7. Вагонова О. Г. Економічні аспекти управління охороною праці на вугледобувних підприємствах: монографія / О. Г. Вагонова, Л. В. Касьяненко. – Дніпропетровськ: НГУ, 2013. – 186 с.

8. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів / А. М. Колот // Економічна теорія. – 2013. – № 4. – С. 5–26.

9. Визначено найпрозоріші компанії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://csrukraine.org/rezultati_indeksu_prozorosti.html.

10. Проект «Енергетичної стратегії України до 2035 р.» Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 19.12.2016 р.

11. Янко С. В. Состояние и перспективы приватизации угледобывающих предприятий в Украине / С. В. Янко, Е. С. Чуприна // Уголь Украины. – 2007. – № 1. – С. 17–22.

12. Развитие угольной промышленности в контексте энергетической стратегии Украины / А. И. Амоша, Ю. П. Ященко, А. И. Чиликин и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2002. – 238 с.

13. Поддержание мощности шахт и инвестиционные процессы в угольной промышленности Украины / Г. Г. Пивняк, А. И. Амоша, Ю. П. Ященко и др. – К.: Наук. думка, 2004. – 312 с.

СТРАТЕГИЯ СОЦИАЛЬНО-ОТВЕТСТВЕННОЙ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ УГОЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

О. Н. Грибиненко, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье рассматриваются проблемы социальной ответственной реструктуризации угольных предприятий с позиции участия в решении общественно важных заданий на региональном и общенациональном уровне. Рассмотрены некоторые аспекты приватизации угольных шахт Украины относительно экономической безопасности государства.

Ключевые слова: социальная ответственность, реструктуризация, приватизация, уголь

ные шахты, стратегия.

STRATEGY OF DEVELOPMENT OF RESTRUCTURING SOCIALLY RESPONSIBLE
COAL ENTERPRISES

O. M. Gribinenko, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

The problems of socially responsible restructuring of coal enterprises are described from its perspective in solving social problems at regional and national level. Some aspects of the privatization of coal mines of Ukraine from the point of view of economic security are shown.

Keywords: social responsibility, restructuring, privatization, coal mines, strategy.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Шаповал В. М.

Надійшла до редакції 15.11.2016.